

SILMÄT AUKI SOTAAN

Katri Vala joutui elinaikanaan ahtaalle, sillä hän kritisoi militarismia aikana, jolloin valmistauduttiin toiseen maailmansotaan. On tulenarkaa olla väkivallan vastustaja ja sodan hulluuden paljastaja silloin, kun militaristiset äänenpainot kaikuvat kaiken muun yli.

Katri Vala (1901–1944) tunnetaan nykyisin lähinnä runoilijana, mutta hän arvosteli aikanaan yhteiskuntaa teräväsanaisesti muissakin teksteissään. Esimerkiksi hänen vuosina 1933–1941 lähinnä *Tulenkantaja*-lehteen kirjoittamansa pakinat koottiin yksiin kansiin postuumisti vuonna 1945. Kokoelma sai nimekseen *Henki ja aine – eli yksinäisen naisen pölynimuri*.

Tuntuu enteelliseltä, että Valan pakinakokoelma julkaistiin uudelleen juuri kesällä 2023. Alun perin kokoelman kustansi Kansankulttuuri, ja kokoelman esipuheen kirjoitti tuolloin kustantamon johdossa toiminut ja Valan *Tulenkantaja*-toverina tunnettu **Raoul Palmgren**. Nyt pienen Oppian-kustantamon julkaisemaan kokoelmaan ei ole saatu mu-

kaan esipuhetta, vaikka sellainen olisi avannut kokoelman merkitystä juuri tässä ajassa herkullisella tavalla.

Valan kirjoitukset avaavat kiinnostavan näkökulman 1930-luvun Suomen ja Euroopan poliittiseen ja henkiseen ilmapiiriin – fasismin ja vihan nousuun, poliittiseen vastakkainasetteluun, kulttuurin tilan ahtauteen, kurjistavaan politiikkaan, sodan ja militarismin uhoon. Tekstit suorastaan houkuttelevat löytämään historiallisia analogioita tuolloin ja jälleen nyt aikaamme vahvasti leimaavien poliittisten virtausten väliltä.

Valan kirjoitusten kokoelma ja runot toimivat tämän hetken lukijalle kylmäävänä muistutuksena siitä, kuinka fasismiinkin liutaan pikkuhiljaa ihmisarvon pilkkaa normalisoiden ja miten sotaan kävellään silmät kiin-

Kalervo Palsan teos *Sotilaan muotokuva* on vuodelta 1984.

Mitä enemmän sotamieli saa valtaa, sitä kiivaammin militaristisen ideologian arvostelu luetaan poliittisena kannanottona vihollisen puolesta.

ni yksioikoisen militaristisen ajattelutavan ohjaamana. Merkkejä tästä voi löytää myös Valan elämäntarinasta, josta voi lukea vaikkapa **Minna Maijalan** kirjoittamasta *Kulkuri ja näkijä* -elämäkerrasta (2021).

Nykypäivän näkökulmasta erityisen kiinnostavan ikkunan tekstit avaavatkin ennen sotaa vahvistuneeseen militarismiin ja yhteiskunnan militarisoitumisen ilmentymiin. Vala soimii teksteissään värikkäästi nationalistista, oman kansan erityisyyttä korostavaa paatosta, tuolloin vallinneita sotaa glorifioivia soturioppeja ja militaristista mentaliteettia. Hän säilyttää koko ajan ihmisyyttä puolustavan eetoksen.

MILITARISMIN VASTUSTAMISEN VAIKEUS

Militarismi perustuu hierarkialle ja väkivalalle. Se on luonteeltaan epädemokraattista ja ei-keskustelevaa, vaatii yhdenmukaisuutta ja pyrkii yksituumaisuuteen, tunkee kaikialle, on kovaääninen ja kritiikin tuimasti hiljentävä. Militarismi, oli tuolloin ja on edelleen, syvälle valtiojärjestelmän sisään

leivottu ideologia, jonka ytimessä on juuri se, että sota esitetään vaihtoehdottomana ikuisena kohtalonamme, ja sen julman logiikan kritiikki vaiennetaan.

Valan kirjoittaessa tekstejään valmistaututtiin toiseen maailmansotaan tai se oli käynnissä. Tila sodan kritiikille oli ahdas – ja hänen ajatuksensa ajoivatkin hänet kirjalliseen parialuokkaan ja moniin vaikeuksiin, joista hän ei eläessään enää noussut.

On tulenarkaa olla väkivallan vastustaja ja sodan hulluuden paljastaja silloin, kun militaristiset äänenpainot kaikuvat kaiken muun yli. Mitä enemmän sotamieli saa valtaa, sitä kiivaammin militaristisen ideologian arvostelu luetaan poliittisena kannanottona vihollisen puolesta, vaikka se ei olisi sellaiseksi tarkoitettu, ja eri mieltä olevat tuomitaan epäisänmaallisiksi, jopa pettureiksi.

Venäjän 2022 aloittaman hyökkäyssodan jälkeisenä aikana ja Nato-Suomessa tila sodan logiikan kritiikille on jälleen hyvin kapea. Tänäkin sota ja siihen valmistautuminen esitetään fatalistisesti vääjäämättömänä kohtalona, joita vastaan toimiminen esitetään paitsi

mahdottomana ja turhana, myös vaarallisena kansallisen veneen keikuttamisena.

Sotaa edeltäneessä ja sodanaikaisessa ahdaassa yhteiskunnallisen keskustelun tilassa Vala rohkeni arvostella kitkerästi sodan – eli valtiollisen laillisen tappamisen monopolin – essentialisoimista. Hän haastoi sodankäynnin esittämistä paitsi vääjäämättömänä myös ideaalina, ihmisyyden korkeimpana ja sankarillisimpana ilmentymänä. Tämän arvostelun yläpuolelle asetetun ajatteluttavan perusteluja Vala kuvailee kehäpäätelmällä: ”Koska pieni lapsi kastelee housunsa, tulee hän aina kastelemaan.” Hän jatkaa: ”Lapset kasvatetaan pois housunkastelusta, mutta ihmiskuntaa ei sotavaistoista, joita eräät piirit pitävät ihmisen parhaina vaistoina.”

1930-luvun kaikuja lukiessa tulee mieleen, miten vaimeaa nykykeskustelu voimistuvasta militarismista on ja kuinka vähän sotaa nykypäivänä tohditaan vastustaa. Harvoin nykyään kyseenalaistetaan valtion kaappaamaa moraalista yksinoikeutta käyttää ihmiskehoja poliittisten päämääriensä ajamisen polttoaineena. Harvoin nytkään sodasta puhutaan sankarimyyttiä purkaen ja suoraan, hulluutena, ihmisen itselleen luomana helvetinä, valheena, jonka hyväksymme yllättävän hiljaa.

Sotilaallisella on sellainen arvostelun yläpuolelle jähmettynyt valta-asema, jota oikeastaan millään mulla valtiollisella instituutiolla ei demokratiassa ole. Sotilaallisen vallan asema on ekseptionalistinen: Siihen

KATRI VALA (KARIN WADENSTRÖM)

SYNTYNYT 11.9.1901 Muoniossa
KUOLLUT 28.5.1944 Eksjössä Ruotsissa
HAUDATTU nykyiseen Katri Valan puistoon Helsingin Sörnäisissä
VANHEMMAT metsänhoitaja Robert Wadenström ja talollisen tytär Alexandra Mäki
KOULUTUKSELTAAN kansakoulunopettaja
AVIOLIITTOSSA vasemmistoradikaali Armas Heikelin kanssa

KATRI VALA: LIITUPIIRIT

Syystaivaan alla —

Omenankuulaan, viljantuoksuisen —

Soi lasten riemu, jalat vilistää

(on poikanikin siellä).

Ja liitupiiri tietää: varma turva,

Ei vihollinen tänne tulla voi.

Se piiri pitää!

Vaan isojen maailmasta —

On aina arvaamaton, tärkeilevä tuo —

Putoaa kauhistava seikka

keskeen kaiken:

SOTA!

Totiset silmät seuraa kysymystä:

On sota, äiti. Missä? Kaukanako?

Saako sota tulla sinne, missä kodit on?

Aivan varmastiko ei?

Vastaanko vai väistän?

On meidän, suurten, maailma kunniaton.

Ei mitkään lupaukset, liitupiirit, pidä.

On täällä turvattomuus täydellinen.

Mitenkä rauhoitan sun, pikku sydän,

luon turvalliseks unes, elämäs?

Syyskuussa 1939

sisältyy uskoa kansan erityislaatuisuuteen tai paremmuuteen. Sen nimissä voidaan vaatia lähes mitä vain – ääritilassa kansalaisen kuolemaa ja pakottamista toisen ihmisyksilön tappamiseen – ja siksi sen kritiikki törmää niin helposti seinään.

MIELTEN MILITARISAATIO

Sotamieli voittaa alansa, kerää kannatuksensa ja normalisoituu haastamattomaan asemaan hiljalleen kielen ja ajattelun muutoksen kautta.

Vala kauhistelee pakinoissaan 1930-luvulla koventuneita äänenpainoja, naureskelua vihollisen tuhoamiselle ja innolle kasvattaa lapsia sankarikuolemaan. Tuskin olisimme 2020-luvullakaan voineet vielä hetki sitten kuvitella, että valtiomme korkeimmilta poliittisilta tahoilta voidaan nyt melko arkipäiväisesti todeta naapurimaan – tai minäkään maan! – kansalaisten kuolema hyväksi ja riemua herättäväksi asiaksi.¹

¹ Näin ovat lausuneet vuonna 2023 muun muassa nykyinen eduskunnan puhemies Jussi Halla-Aho (ps.) ja entinen kansanedustaja Osmo Soininvaara (vihr.) (Ilta-Sanomat 9.1.2023; Osmo Soininvaaran twiitti 10.6.2023).

Taas tälläkin hetkellä jauhavat asetehtaat tuhokoneita monessa vuorossa, ja valtioiden mahtavuutta mitataan niiden kyvykkyydellä tuhota elämää.

Ihmisyys ja sen arvo murenevät – niin aiemmin historiassa kuin nyt – kun niitä pikkuhiljaa nakerretaan ja sota tulee mahdolliseksi tiettyjen puhe- ja toimintatapojen normalisoinnissa. Kun tappaminen ei enää ole kauhistus, vaan sankariteko, puheet urhoollisuudesta, kunnian ja isänmaasta oikeuttavat ihmislasten sotaan koulumisen, kasvattamisen ja nuorten kehojen marssittamisen hyväksyntänsä sotapolulle tuhoutumaan. Tätä Vala kutsuu kanuunanruokaperspektiiviksi: Kun elämää tuskalla synnyttäneet ja vaivalla hoivanneet äidit yhtyvät kuoroon siitä, että ”lapsen on kaunis kuolla, kun joukkonsa eessä urhona kaatuu” ja että Suomi on voimissaan, kun ”voi vainolaisen hurmehella voi peittää maan”, on ”pirullisen nerokas systeemi” saavuttanut voittonsa.

Keskeinen kritiikin kohde Valan kirjoituksissa onkin lasten militaristista sankaruutta korostava kasvatus sodan polttoaineeksi. Tämä on syytä muistaa meillä nytkin, kun pääministeripuolueen taholta on väläytelty maanpuolustusopin palauttamista suomalaisiin peruskouluihin (Helsingin Sanomat 13.12.2022) ja kun yhä useampi kyseenalais-

tamatta kokee, että korkeinta isänmaallisuutta ja henkilökohtaista kunniaa on valtion rajojen aseellinen puolustaminen oman henkensä uhrilla.

Sota vaatii aina myös aseistusta ja varustautumista, rahaa, resursseja, voiman massiivista valjastamista. Mielten militarisaation lisäksi ja sen ehdolla, sota hiipiikin todellisuuteemme myös materiaalien resurssien uudelleen allokointina. Sota ja siihen varautuminen vei silloin ennen ja vie edelleen valtavasti resursseja hyvältä elämältä ja paremman yhteiskunnan sekä maailman rakentamiselta.

Sodasta kärsivät aina eniten heikot, mutta siitä myös hyötyvät aina tietyt tahot. Se jatkuu, koska se on paitsi totuttua, myös poliittisesti ja taloudellisesti kannattavaa. Taas tälläkin hetkellä jauhavat asetehtaat tuhokoneita monessa vuorossa, ja valtioiden mahtavuutta mitataan niiden kyvykkyydellä tuhota elämää. Vala kysyikin toistuvasti, kuka sodasta hyötyy – ja osoittaa sormellaan suurpääoman suuntaan.

Tämä kysymys militarismin hyötyjistä ja häviäjistä olisi tänäkin päivänä nostettava

KUVAN LÄHDE: HELSINGIN KAUPUNGINMUSEO

**Jälleenrakentaminen sodan jälkeen kestää kauan ja maksaa paljon.
Eric Vasströmin maalauksessa *Röjning efter bombnedslag* (1938–1944)
kaksi ihmistä tutkii pommitetun talon raunioita.**

Katri Vala näkee yksilöt epätasa-arvoisten rakenteiden, sorron ja yhteiskunnallisen hulluuden tuotteina, säälimättömien rattaiden jauhamina, nälän ja puutteen uhreina, epätoivon ajamina ihmisinä.

esiin useammin. Militarismien noususta ja puolustussektorin paisumisesta eivät hyödy suomalaiset vanhuksat hoivakodeissa eivätkä edes ne harvat vielä elossa olevat veteraanit. Siitä eivät hyödy kulttuuri- ja koulutussektorit eivätkä synnytyssairaalat tai turvakodit.

Varustautuminen ja liittoutuminen maksavat, ja rajallisten resurssien maailmassa yhden sektorin paisuminen on aina pois toisaalta. Arvovalinnat ohjaavat sitä, minne yhteiset rahamme poliittisesti ohjataan.

SAIRAAN YHTEISKUNNAN RAKENTEIDEN UHRIT

Muutoinkin kuin sodan kontekstissa Katri Vala oli aina eetokseltaan pienen ihmisen ja oikeudenmukaisuuden vahva puolustaja. Hän läheni juuri 1930-luvulla voimakkaasti poliittista vasemmistoa, myös runoissaan – varsinkin hänen viimeiseksi jääneessään, vuonna 1942 julkaistussa *Pesäpuu palaa* -kokoelmassa, joka soi sodan ja hävityksen kaikuja.

Poliittisten vastakkainasettelujen aikana myös häneen kohdistunut vahva kritiikki

kohdistui hänen vasemmistolaisuuteensa. Hän ajautui ahtaaseen asemaan, jossa julkaiseminen ja apurahojen saaminen oli hankalaa. Hän eli sairaana köyhyysrajalla mutta jatkoi silti kritiikkiään.

Itsekin köyhyyttä kokeneena Vala tunnistaa selvänäköisesti teksteissään, mitä yhteiskunnalliset rakenteet ja luokkaerot tuottavat yksilöille. Hän ei näe, että hirvittäviinkin henkilökohtaisiin ratkaisuihin ajautuneet ihmiset olisivat olleet ainoita vastuullisia olosuhteistaan ja teoistaan. Sen sijaan hän näkee yksilöt epätasa-arvoisten rakenteiden, sorron ja yhteiskunnallisen hulluuden tuotteina, säälimättömien rattaiden jauhamina, nälän ja puutteen uhreina, epätoivon ajamina ihmisinä, joilla ei aina ole mitään muita kuin huonoja vaihtoehtoja.

Vala kysyy, millä oikeudella sama valtio, joka surutta tapattaa kansalaisiaan sotatantereilla, rankaisee yksilöitä yksittäisistä tappotöistä. Hänen perspektiivissään patologinen maailma kasvattaa yksilöitä, jotka päätyvät kauhistuttaviin ratkaisuihin, rikollisuuteen ja jopa lastenmurhiin.

On Valalla myös sokeat pisteensä. Hänen teksteistään huokuu paikoin nykynäkökulmasta perusteetonta ihailua Neuvostojärjestelmää kohtaan

Vala kritisoi köyhien ja kurjien kyykytystä – sitä, että valtio rankaisee kansalaisia köyhyydestä. Hän soimii myös sitä logiikkaa, joka ajaa puutteenalaisen kansan tosiaan vastaan samalla, kun omistava luokka ja rahavalta eli ”sadan leivän omistajat” myhäilevät sivustakatsojina, kun kurjat repivät murusia toistensa käsistä.

Valan kirjoituksia lukeissa huomaa myös, kuinka tuon ajan vahva luokkatietoisuus on vaihtunut nykyhetken lähes täydelliseen luokkasokeuteen. Nyt kun hyvinvointivaltion tasapainottavia rakenteita taas suunnitellaan purettavan, olisi tärkeää pitää mielessä, millaisia yhteiskunnallisia polarisoivia seurauksia sillä on.

LIUKAS PINTA KOHTI MAILMANPALOA

1930-luvulla roihusi juutalaisvihaa ja salaaliittoteorioita juutalaisten ylivallasta ja salaisista juonista. Rotuoppeihin perustunut rasistinen vihan ideologia, jota Suomessa-

kin varsin laajasti kannatettiin, johti maailmanpaloon ja holokaustiin: miljoonien juutalaisten, romaanien, homoseksuaalien, vammaisten ja toisinajatteluiden tuhoutumiseen kuolemanleireillä.

Vala ei eläessään voinut vielä hahmottaa tuhon lopullista laajuutta, mutta hän näki ja tunsu, minne tie saattaa johtaa – aivoillaan, sydämellään ja kehollaan, kuten hän itse kirjoitti. Hän ei todistanut myöskään ihmisyyden nollapisteen jälkiselvittelyä.

Kun lukee Valan pakinoita, seuraa pääministeri **Petteri Orpon** hallituksen kriiseilyä ja kuuntelee nykykeskustelua rasismista ja fasismisista, tulee väistämättä mieleen, kuinka tässä päivässä vaikuttaa se, ettei Suomi ei ole kansallisesti tehnyt tilejään selviksi natsimenneisyytensä kanssa. On eurooppalaisesti poikkeavaa, kuinka meillä voidaan – ja aktiivisesti yritetään – puolustaa räikeästi ihmisarvoa loukkaavia, rasistisia ja aivan suoranaisesti menneiden vuosien fasismia ihan noivia ajattelutapoja.

On Valalla myös sokeat pisteensä. Hänen teksteistään huokuu paikoin nykynäkökulmasta perusteetonta ihailua Neuvostojärjestelmää kohtaan. Historian suoman tiedon valossa, anakronistisesti luettuna, tässä hän oli karvaasti väärässä.

Ihmisyyden arvon puolustaja ja tuhoisien ideologioiden vastustaja olisi varmasti joutunut pettymään, jos hän olisi tiennyt totuuden **Josif Stalinin** vainoista, Neuvostoliiton silloisista ja tulevista hirmuteoista. Tämäkin on hyvä muistutus aikanamme, jolloin monet tutkijatkin uumoilevat näkevänsä tämän päivän kehityskulujen loppupisteen: Kaikkea ei voi aikalainen tai ehkä myöhempikään tutkija koskaan nähdä selvästi.

Nykyäänkin monen kristallipalloaan virittelevän kommentaattorin ja sotatietäjän olisi hyvä pitää mielessä, että Minervan pöllö levittää siipensä vasta hämärän laskeuduttua: usein ajatteluamme ohjaavat enemmän toivomukset ja ideologisesti värityneet näkökannat kuin tieto siitä, miten historia tulee kulkemaan.

Historiasta voimme kuitenkin oppia, mil-laisiin lopputuloksiin tietynlaiset kehityskulut ovat johtaneet kerta toisensa jälkeen. Kun sota syttyy, sen lopputulosta on mahdotonta arvioida. Sen kuitenkin tiedämme, että yksi palo sytyttää helposti uusia, kun asetehtaat takovat kiihtyneellä tahdilla tappovälineitä, kieli muuttuu ja ihmisyyden arvostus rapautuu.

Katri Valan 1930-luvun poliittiset pakinat ovat nyt kylmäävän ajankohtaista luettavaa. Valan pakinakokoelman lisäksi myös hänen viimeiseksi jäänyt runokokoelmansa *Pesäpuu palaa* on suositeltavaa luettavaa tähän hetkeen. Valan sodan alla ja sen jo alettua kirjoittamat säkeet repivät silmiämme auki sodan vaikutukselle, joka hiipii todellisuutemme, ihmisen hirvittävän keksinnön pinnalle logiikalle, ja sille, mitä sota ja ihmisyyden arvoa pilkkaavat ideologiat tekevät ihmiselle.

—
Noora Kotilainen on valtiotieteiden tohtori ja yliopistotutkija Helsingin yliopistossa. Hän johtaa Koneen Säätiön rahoittamaa Sotilaallisen vallan kieli suomalaisessa demokratiassa -tutkimusprojektia.

KIRJALLISUUS

Helsingin Sanomat 13.12.2022. Kokoomuksen Kopra ehdottaa yhdeksäsluokkalaisille maanpuolustuskurssia. <https://www.hs.fi/politiikka/art-2000009264639.html>. Viitattu 16.8.2023.

Iltta-Sanomat 9.1.2023. Myös Jussi Halla-aho lähettää terveisiä venäläissotilaille ammusten kyljissä. <https://www.is.fi/politiikka/art-2000009315439.html>. Viitattu 16.8.2023.

Majjala, Minna. 2021. Katri Vala. Kulkuri ja näkijä. Helsinki: Otava.

Soininvaara, Osmo 10.6.2023. Twiitti. <https://twitter.com/OsmoSoininvaara/status/1667630242901417987>. Viitattu 16.8.2023.

Vala, Katri 1942. *Pesäpuu palaa*. Porvoo: Werner Söderström.

Vala, Katri 2023 (1945). *Henki ja aine*. Eli yksinäisen naisen polynimuri. Taistelevia pakinoita. Espoo: Oppian.